

Ջառուրթիւնը (երբեմն նաեւ -iš) յատուկ է նաեւ խեթերէնին (ուր -š է, ինչպէս halhiš, Telibinuš, Muršiliš եւն) եւ կապիւում է աւելի շուտ հնդեւրոպական լեզուներին քան կովկասեան. (Մտտ եւ Մեչչանիւնով այդ խաղաղական -še || -iš համարում են Սեռական հոլով, որ սխալ է): Եւ այս զխոսողութեան կցուած է ծանօթութիւնս՝ «Ուրարտերէնի եւ խեթերէնի ազգակցական աղերսակցութեան մասին մեմօրիմ պատրաստ առանձին աշխատութիւն» (Հմմտ. էջ 11):

2. — Անշուշտ հետաքրքրական պիտի ըլլայ այսպիսի գործ մը, եւ որչափ զիտենք առաջին անգամ ըլլալու է այս տեսակիտով փորձ մը, եւ այն՝ ձեռնարկուած հայագիտի մը կողմանէ, որ՝ ինչպէս նախընթաց երկը կը ցուցնէ՝ զիտէ օգտիւ գործածել նաեւ հայ լեզուն իւր լուսարանութեանց մէջ յիշեալ բեւեռագիտական լեզուաց համար: Անշուշտ յայտնուած են այլեւայլ կարծիքներ, մանաւանդ ի մասին ազգակցական կապի՝ մը՝ Ուրարտերէնի եւ Հարբիերէնի միջեւ: Բայց լուրջ եւ աւելի եւս յաջող փորձ մը ծանօթ է մեզի: Այստեղ աւելորդ չենք համարիր զնել այն զիտողութիւնները՝ գործնք բրած է Հրոզնի իւր մէկ Գրախօսականին մէջ վերը յիշուած Ուրարտեան արձանագրութեանց նոր հրատարակութեան առթիւ՝ Լէման-Հաուպտի եւ գործակցաց կողմէ՝¹⁶: «Բողազքէօյ հատեան բնագիրներուն արագ հրատարակութիւնը, կ'ըսէ, որոնք հին Փոքուն-Ասիոյ, Ասորիքի, Միջագետքի ազգերուն եւ լեզուներուն վրայ այնպիսի անակնկալ լոյս մը սփռեցին, բնականապէս մեծապէս բազմալի պիտի ընէր թէ՛ որչափ կարելի շուտով՝ Գիտութեան մատչելի ըլլան՝ ճշգրիտ եւ վստահելի հրատարակութեամբ նաեւ այն բեռեւագրական Ազգիւրները, որոնք կը վերաբերին հին, նախահնդեւրոպական Հայաստանի: Եւ արդէն հին Հայաստան-Ուրարտու վերայիշեալ երկիրներուն հետ՝ պատմական եւ քաղաքակրթապատմական տեսակիտով՝ բազմաթիւ թիւերով կապուած է այնպէս որ իբր մեծ թերոյթ մը պիտի զգացուէր այն կէտը թէ կը պակսի գործ մը, որ ուրարտեան կամ խաղեան բեւեռագիր ազգիւրներն ամփոփէ:

¹⁶ F. Hrozný, in Archiv Orientalny (journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Prague, ed. Bedřich Hrozný etc.). Vol. I, Nr. 3, Nov. 1929, p. 374—376.

Այսպիսի գործ բազմալի էր նաեւ լեզուական պատճառներով. որովհետեւ արդէն մինչեւ հիմայ՝ յաճախ անբաւական հրատարակութիւններէն հարկ էր հետեւցընել թէ Հիւսիսային Միջագետքի եւ Հիւսիսային-Ասորիքի Հուրրական կոչուած ժողովրդեան լեզուն (նուազ յարմարութեամբ կոչուած նաեւ «մետաններէն» եւ «սուբարերէն»)՝ խաղեան արձանագրութեանց լեզուին հետ շօշափման կէտերու շարք մը կը ցուցընէ: Արդ Հուրրերէնի եւ Սարգերէնի համեմատական ուսումնասիրութեան համար վստահելի հիմ մը կազմուած է այժմ Լէման-Հաուպտի «Փողովածոյք Արձանագրութեանց Սարգերէնից»: Այս հրատարակութիւնն արժանի է խորին ուշադրութեան նաեւ Հնդիկեր. համեմատական լեզուագիտութեան կողմանէ, որովհետեւ առիթ կ'ընծայէ ճանչալու նախահնդիկերոպական հիմնական լեզու մը, որ անտարակոյս հզօր ազդեցութիւն մը գործած է յետագայ հնդիկերոպական Հայերէնի վրայ»: — Վերջին կէտիս մասին անշուշտ իրաւացի է զիտողութիւնը, թէ եւ Ուրարտեան պետութեան բնակչութիւնն անշուշտ միաձոյլ չէ՛ր եւ վանայ՝ հաւանօրէն հնդիկերոպական թագաւորները՝¹⁷ քայլ առ քայլ միայն կրնային տիրել ու մեծ պետութիւն մը ստեղծել՝ այլեւայլ ցեղերէ, ինչպէս կը ցուցընեն Արձանագրութիւնները նաեւ հատարակ աշխարհներէ: Ինչ աղերս որ ունեցած ըլլան Հայերը՝ բարձրաշխարհի ժողովուրդներուն հետ, ուր ի հարկէ հնդիկերոպականք ալ անշուշտ չէին պակսեր, նոյն կապը՝ աւելի հնազոյն շրջանի մէջ ալ՝ ունեցած պէտք է որ ըլլային Հայերն այն հնդիկերոպական եւ ոչ-հնդիկերոպական ժողովուրդներուն հետ, որոնք կը բնակէին հատեան այն աշխարհներն՝ որոնք պատմական շրջանի մէջ կոչուեցան Գամրըք ու Փոքր-Հայք, Արեւմտեան եւ Հարաւային Հայաստան թողլով մերձակայքը՝ Կիլիկիայ, Հիւսիսային Ասորիք, եւն: Եթէ այսպէս կոչուած Յարեթագիտութիւնը հայերէնի մէջ ուրոյն խաւ մը գտնել եւ ընդար-

¹⁷ Հակառակ այլեւայլ տարկութեանց՝ յայտնապէս աւելի զիտու հնդիկերոպականէն կրնան մեկնուիլ գոնէ անուններս՝ Մեմուա, Արգիստիս, Հոուսս, Երեմիսա: Robert Eislerի մեկնութիւնը (Seevölkernamen in den altorientalischen Quellen, in «Caucasica», Fasc. 5, p. 73—130) կը յիշէ Ա. Սարգերէնի երկասիրութեան մը մէջ, որ պիտի յիշենք (Հմմտ. «Տեղեկագիր» եւն, Nr. 4, էջ 8):

ձակել կը ջանայ¹⁸, գոնէ նոյնչափ ընդարձակ խաւ մ'ալ պիտի գտնէ հայ լեզուագիտութիւնն աւելի խորին ուսումնասիրութեամբ հատեան յիշատակարանաց եւ լեզուի:

Բեւեռագիր աղիւսներ գտնուած էին Գամրաց աշխարհի մէջ արդէն անցեալ դարուն վերջին քառորդին, նախ զխաւորաբար կեսարիոյ մօտ Քիւլթէփէի կոչուած աւերակայրի մօտերը: Ասոնցմէ բաւական մեծ թուով վաճառուած էին՝ եւ կեսարիայէ ցրուած այլեւայլ կողմեր, եւ նաեւ արդէն մասամբ հրատարակուած¹⁹: Այս «Կապուածաւոր հրատարակութիւն»ներու գտնուելու բուն զովկեան աղիւսագիրներու գտնուելու կեսաւելին ի հարկէ զաղտնի կը պահուէր կեսարիոյ այն վաճառականներէ, այնպէս որ այլեւայլ զիտուններ՝ որ տեղն ուսումնասիրեցին, այլ զիտուններ՝ որ տեղն գտնել, եւ եթէ հաւանօրէն չ'իրցան բուն տեղը գտնել, եւ եթէ հաւանօրէն չ'իրցան մեծ թուով վաճառուած էին իրենց արաւական կատարելագործած էին իրենց արուեստը²⁰: Վերջին անգամ Հրոզնի, որ 1925ին պեղելու ձեռնարկեց Քիւլթէփէին, այս աղիւսագիրներու բուն աղբիւրը Գիւլթէփէի քով կարա-էօյիւկ գիւղը (կեսարիոյ թէփէի քով կարա-էօյիւկ գիւղը) (կեսարիոյ թէփէի քով կարա-էօյիւկ գիւղը), եւ հիւսիս-արեւելքը՝ 19 քմ. կեսարիայէ), եւ հիւսիս-արեւելքը իբր 1000 կտոր աղիւսագիրներ՝ ամբողջ ու հատակոտոր: Այս Գամրաներ՝ ամբողջ ու հատակոտոր, եւ Հրոզնի կանք սկսած էին հրատարակուիլ, եւ Հրոզնի Ա. Հատոր մը լոյս ընծայած է իբր երկրորդ մաս «Հեթիլիականք» հաւաքման, մինչդեռ մաս «Հեթիլիականք» հաւաքման, մինչդեռ մաս «Հեթիլիականք» հաւաքման Օրինակները՝ բուն առաջին մասն է Հատեան Օրինակները՝ բուն Հատեանց լեզուաւ եւ Բողազքէօյի աղիւսագիրներէն, իսկ երրորդը՝ «Հատեան Յիշատակարանք» են ուրիշ հեղինակէ մը²¹: Բո-

¹⁸ Տես վերը՝ § 5: — Բազմաթիւ ուրիշ գրութիւններ կը յիշէ նոր երկասիրութիւն մը հայագէտ Յ. Կարստի, ընդհանուր նոյն ուղղութեամբ նախաւելի ընդարձակ տեսութեամբ, եւ միանգամայն նախահնդեւրոպական կապերն ուսումնասիրելու փորձ մը՝ «Հայ-Պեղապատմական Պատմութիւն»-ի հայ բանասիրութեան» (յաւելուածներով «Ասիական-Միջերկրական նախապատմութեան մասին»): Vingt-quatre tablettes cappadociennes etc. Pétersb. 1892, pp. 61 + 28. — Ուրիշ քանի մ'երկ' մեր «Ուսումն.» էջ 79 եւն:

¹⁹ Այսպէս՝ Golenitscheff, 1892, pp. 61 + 28. — Ուրիշ քանի մ'երկ' մեր «Ուսումն.» էջ 79 եւն: ²⁰ Հմմտ. Վերթէփէի քիւլթէփէի մասին կատարուած պեղաւորը «1906ի ամսունի Փոքր-Ասիա կատարուած պեղաւորները» (Բեթիլի 1906, էջ 1—5, 9, 27—28): ²¹ Հմմտ. Hethitica. Collection de travaux relatifs à la philologie, l'histoire et l'archéologie hethitiques, publiés sous la direction de Frédéric Hrozný. — Tome I, partie 1: Cod. Hittite provenant de l'Asie Mineure (vers 1350 av. J.-C.) publié par Fréd. Hrozný. Transcription, traduction française. Paris 1922, pp. 159 + 26 planches (en phototypie). — Tome II: Tablettes cuné-

լոր այս աղիւսագիրներն՝ որ Քիւլթէփէի մօտ գտնուած են, ինն-աւորեստանեան լեզուաւ են եւ գոնէ մաս մը մեծ հնութեամբ (Ի.— ին. դար Ն. Ք.) եւ ի հարկէ կարեւոր Յաւանագիտական Ասիոյ պատմութեան համար, քանի որ կը վերաբերին Կանէչ վաճառաչան քաղաքին, որ առեւտուրի կապեր ունէր արեւելքին, որ առեւտուրի կապեր ունէր արեւելքին, որ մասնաւորի Միջագետաց մէջ կողմ եւ ի մասնաւորի Միջագետաց հետ²²: Հրատարակութիւններ կ'ըստ են ի հարկէ նոյնպէս այլեւայլ թանգարաններու կողմանէ²³: Ծածուկ պեղումներու եւ վաճառմանց հետեւութեամբ առանձնականաց քով ալ բաւական մեծ հաւաքածոյքներ կան²⁴:

formes de Kultépe, publ. par Fr. Hrozný. Vol. I, Paris 1929, 4°, pp. 15 + 75 planches. — Tome III: Monumenta Hethitica, Documents pour servir à l'étude de l'art et de la civilisation anciens de l'Asie et de la Syrie du Nord (reunion anciens de l'Asie et de la Syrie du Nord) cueillis par St. Przeworski. Partie I: Les grands monuments. Fasc. I, planches 1—48. Paris 1929. — Թողաքէօյի յիշելու ուրիշներ: ²² Հմմտ. Benno Landsberger, Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend. (Mit 1 Abb.) Leipzig. 1924 (= «Der alte Orient», XXIV, 4). — Հմմտ. դարձեալ՝ F. De-Orient», XXIV, 4). — Beiträge zur Entzifferung und Erläuterung iitsch, Beiträge zur Entzifferung und Erläuterung der kappadokischen Keilschrifttafeln. Leipzig 1893, der altassyrischen Texten aus Kappadokien. Berlin 1922, 4°, pp. IV + 85 (մասամբ՝ ինքնագրեալ): ²³ Հմմտ. իւր գրութիւնն ալ «Բնութիւններ Յատաչան կողման Ասիոյ հին Պատմութեան մասին»՝ Փոքրասիական-Երկրագիտական Տեղեկագրոց մէջ. J. Lewy, Forschungen zur alten Geschichte Vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft, 29. Jahrgang, Heft 2). ²⁴ Հատաններ յիշելով՝ Julius Lewy, Die altassyrischen Texte von Kültepe bei Kaisarije. Konstantinopel 1926, fol., p. 76 (Autographische Bl. = stantinopel 1926, fol., p. 76 (Autographische Bl. = Keilinschriften in den antiken Museen zu Stambul, herausg. von der Direktion, I.). — F. Thureau-Heraud, Tablettes cappadociennes. IIe série. Paris 1928, fol., p. 6, pl. 41 en autographie (= Musée du Louvre. Département des Antiquités orientales. Textes cunéiformes. Tome XIV). — G. Contenau, Tablettes cappadociennes, publiées avec inventaire et tables. Paris 1920, fol., pp. 18 + 70, planches (de textes cunéiformes = Musée du Louvre etc. Textes cunéiformes. Tome IV). — Հմմտ. G. Contenau, Trente tablettes cappadociennes. Paris 1919, pp. 117 + 10 (Syllabaire), 17 planches, carte, եւն: — British Museum, by S. Smith. Part. I—III. Lond. 1921—1925, fol. I: pp. 26 + 50, plates. — A. Clay, Letters and Transactions from Cappadocia. London 1927 (= Babylonian inscriptions in the Collection of J. B. Nies. Yale University). ²⁵ Այսպէս՝ օրինակի համար՝ Julius Lewy, Die Kulteptexte aus der Sammlung Frieda Hahn. Berlin, herausg., übersetzt und erklärt. Leipzig 1930, pp. X + 55, Taf. 24 (in Autographie). — Die Kulteptexte der Sammlung Rudolf Blanckertz. Berlin, herausg., übersetzt und erklärt von J. Lewy. Leipzig 1925 (= Mitt. der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft, XXI, 2). — Գիտական մը (Hilprecht) կրցած էր 100 աղիւսագիրներ հաւաքել

